

УДК 32-027.21+323.113+165.192

<http://orcid.org/0000-0001-9730-8527>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.167255>

Н. П. Гедікова

ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ» У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто громадянську активність у взаємозв'язку таких категорій, як «соціальна активність», «громадська активність». Визначено теоретичну основу понять «активність», «громадянське», «громадянин», «громадянськість», «активна громадянська позиція». З'ясовано сутність поняття «громадянська активність». Зазначено, що неоднозначність розуміння сутності поняття «громадянська активність» в контексті сучасних науково-дослідницьких підходів, обумовлено тим, що кожна наука розглядає дану категорію виходячи зі своєї предметної галузі.

Ключові слова: активність, громадянська активність, активна громадянська позиція, громадянське суспільство.

Н. Ф. Гедікова

ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «ГРАЖДАНСКАЯ АКТИВНОСТЬ» В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассмотрена гражданская активность во взаимосвязи таких категорий, как «социальная активность», «общественная активность». Определена теоретическая основа понятий «активность», «гражданское», «гражданин», «гражданственность», «активная гражданская позиция». Выяснена сущность понятия «гражданская активность». Отмечено, что неоднозначность понимания сущности понятия «гражданская активность» в контексте современных научно-исследовательских подходов, обусловлено тем, что каждая наука рассматривает данную категорию исходя из своей предметной отрасли.

Ключевые слова: активность, гражданская активность, активная гражданская позиция, гражданское общество.

N. P. Gedikova

JUSTIFICATION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT "CIVIL ACTIVITY" IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

The article is discussed the relation civic activity in categories such as "public activity", "social activity". It defined the theoretical basis of the concepts "activity", "civic", "citizen", "citizenship", "active citizenship". It was clarified the essence of "civic engagement" concept. It is indicated that the ambiguity of understanding the essence of "civic engagement" concept in the context of modern research approaches, due to the fact that every science considers this category based on their subject area.

Key words: activity, civil activity, active citizenship, civil society.

Постановка проблеми. Актуальність громадянської активності пов'язана як із загальносвітовими процесами глобалізації, які впливають на усі основні сфери життєдіяльності соціуму, ритмом соціального розвитку, що прискорюється, та радикальними змінами, що розпочалися в останні роки новітньої історії людської цивілізації, що піддало інверсії людське мислення і саме буття, так і зі специфічними умовами функціонування української держави, розвитку політичної системи і соціального організму та їх інституціональних структур. Виходячи з цього зауважимо, що громадянську активність необхідно розглядати не тільки як найважливішу характеристику громадянського суспільства, але і демократичності держави, оскільки вона має свій прояв не тільки у суспільній сфері, а, і у політичній, і правовій площині, відповідно, природним чином, дані обставини потребують нових форм і видів її прояву.

Загальновизнано, що «оволодіння будь-яким явищем не може відбуватись якісно та ефективно без формування науковцями світоглядно-методологічного фундаменту дослідження, що має забезпечити надійну базу для всієї концепції» [5, с. 9], а саме деталізації сутності основних понять.

Незважаючи на те, що громадянська активність постійно обговорюється дослідниками і є достатньо вживаним у вітчизняній науці, констатуємо, що загальноприйнятого визначення поняття «громадянської активності» немає. Цей факт обумовив питання про його термінологічне значення і сутнісну характеристику.

Аналіз актуальних досліджень. Означена проблематика у науковому дискурсі є предметом розгляду в надзвичайно широкому спектрі робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників. Проблема громадянської активності досліджувалась і досліджується філософами, політологами, соціологами, вченими-юристами, істориками, психологами та іншими науковцями. Безпосередньо поняття «громадянська активність» досліджується у працях Д. Акімова, Т. Безверхої, І. Букреєвої, О. Войчун, В. Головенько,

О. Ємельяненко, О. Лісовець, Є. Мануйлова, А. Москальової, М. Остапенко, Т. Саврасової-В'юн, О. Шамич, О. Шикиринської, О. Усік та інших.

Мета статті полягає у визначенні сутності поняття «громадянська активність» на основі узагальнення науково-дослідницьких підходів до її оцінки, представлених у сучасних наукових джерелах. Зазначена мета визначає необхідність вирішити такі завдання:

- узагальнити та проаналізувати основні підходи до розуміння поняття «громадянська активність»;

- виявити відмінності поняття «громадянська активність» та «соціальна активність» і «громадська активність»;

- визначити сутність понять «активність», «громадянське», «громадянин», «громадянськість», «активна громадянська позиція».

Виклад основного матеріалу. Осягнення сутності будь-якого соціального феномену, теоретичне його осмислення традиційно починається з пошуку термінологічного визначення ключового поняття досліджуваної проблеми. Отже, звернемося до базової категорії «активність». Так, у «Енциклопедії Сучасної України», підготовленій Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України, надається наступне тлумачення цьому поняттю: «Активність особистості (від лат. *activus* – діяльний, активний) – активне ставлення людини до світу, спроможність здійснювати суспільно важливі перетворення матеріального і духовного середовища на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людства. Виникає у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні. Виявляється в активній життєвій позиції людини, що виражається в її принциповості, послідовності обстоювання своїх поглядів, єдності слова і діла. В А. о. втілюються властиві людині моральні цінності, які визначають характер її поведінки. Активні дії можуть бути спрямовані на гуманістичні й антигуманістичні цілі, мати суспільно корисну й асоціальну мету. Визначальна моральна підстава А. о. – протистояння виявам зла. Можливість активності залежить від рівня громад.

свободи людини, наявності в суспільстві правових гарантій для ініціативи і самодіяльності» [11].

Аналіз наукової літератури показав, що розуміння сутності громадянської активності в контексті сучасних науково-дослідницьких підходів, визначається неоднозначно. На нашу думку, це обумовлено тим, що кожна наука розглядає дану категорію виходячи зі своєї предметної галузі. Крім цього, у деяких дослідницьких підходах поняття «соціальна активність», «громадська активність» і «громадянська активність» ототожнюються, хоча, з методологічної точки зору, це принципово різні категорії. Так, «завжди пов'язане з природним соціальне – це загальна, початкова і найбільш абстрактна характеристика суб'єкта та його психіки в їх загальнолюдських якостях. Громадське ж – це не синонім соціального, а більш конкретна – типологічна – характеристика нескінченно різних приватних проявів загальної соціальності: національних, культурних і т.д. Стало бути, будь-який людський індивід не менше соціальний, ніж група або колектив, хоча конкретні суспільні відносини між даною людиною і іншими людьми можуть бути самими різними (в умовах того чи іншого суспільного устрою, в певній країні і т.д.)» [8, с. 5]. Відомо, що теоретичною основою визначення сутності поняття «громадянське» служить філософське, культурологічне усвідомлення понять «громадянин» та «громадянськість». Так, громадянин – (1) індивід, пов'язаний на політико-правовій основі з певною державою, що дозволяє правоздатному громадянину, по відношенню до інших громадян і суспільству (держави), мати взаємні права, обов'язки і, в їх рамках, свободи; (2) соціальний тип особистості, який характеризується наявністю таких суспільно значущих якостей, як законслухняність, вміння поєднувати особисті і громадські (державні) інтереси, почуття обов'язку перед Батьківщиною (патріотизм) [4, с. 172]. Громадянськість – стан свідомості, духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, обумовлена його державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. Вона є показником

ставлення індивідів до існуючого порядку, інститутів держави та влади, виразом міри їхньої законослухняності та критичності, почуття власної гідності в стосунках з представниками влади, знання і поваги прав людини, готовності і вміння вимагати їх дотримання, з відповідальністю ставитися до своїх обов'язків перед суспільством [4, с. 138].

Вищенаведені тези у теоретико-методологічному плані ставлять питання про чітке розмежування категорій «соціальна активність», «громадська активність» і «громадянська активність».

Серед значної кількості наукових підходів щодо визначення сутності цих понять, які зокрема, характеризують їх зміст, заслуговує уваги дослідницька позиція, запропонована автором колективної монографії «Гражданские позиции молодежи и студенчества в современной Украине (на примере Харьковского региона)» [4] О. Усік. Так, соціальну активність вона розуміє як комплексну характеристику особистості, що включає в себе ті її якості, завдяки яким особистість виходить за межі заданих умов і обставин, адаптивних функцій, проявляючи ініціативу і творчість; системну якість тієї чи іншої соціальної групи, що є резервом, потенцією прогресивного перетворення суспільства. Чим більше соціально-активних особистостей в групі, тим більшою мірою ця група може вплинути на суспільство. З іншого боку, чим вище рівень загальногрупової соціальної активності, тим більшою мірою члени цієї групи схильні проявляти особисту соціальну активність. Поняття соціальної активності, як відмічає автор, що цитується, тісно пов'язане з поняттям громадянського суспільства. Це і політична активність – членство в партіях, і участь в некомерційних громадських організаціях, і всілякі соціальні рухи і громадянська ініціатива. Сюди ж входить активна участь в будь-яких корисних для суспільства програмах і суспільствах [4].

Також достатньо повним є представлене О. Усік поняття громадянської активності, яка розуміється як усвідомлене, творче ставлення до суспільно-політичної та трудової діяльності, яке сприяє гармонійному розвитку особистості і її повної самореалізації; особливий тип соціальної активності

особистості, що виражається в її усвідомленій і цілеспрямованій участі в політичному процесі з метою захисту і розширення власних економічних, політичних, соціальних та інших прав і свобод. Автор справедливо відзначає, що основними акторами громадянської активності в сучасному політичному процесі виступають «високоресурсні» представники суспільства, зацікавлені в громадянській самореалізації, що володіють значним рівнем відповідальності, які вміють відстоювати свої права та інтереси, не виходячи за рамки моральних і правових норм [4, с. 128–129].

Серед численних спроб визначення поняття «громадська активність», на наш погляд, заслуговує на увагу концепція О. Шамич, згідно з якою, дана категорія розуміється як «якість особистості, яка виявляється у її здатності впливати на суспільне життя; задовольняти власні потреби та інтереси, реалізовувати інтереси та цілі певної спільноти, вирішувати суспільно значущі завдання, ініціювати зміни у процесі відносин з навколишнім світом; прагненні діяти на користь суспільства; поважати і прийняти права та обов'язки члена суспільства» [10, с. 120].

Безумовно, представлені наукові концепції не вичерпують зміст зазначених категорій, але з точки зору даного дослідження, саме вони представляються найбільш значимими. І, ще раз надають можливість підкреслити, що громадська і громадянська активність розглядаються як одна з форм соціальної активності соціальних суб'єктів. Також зазначимо, що у науковій літературі частіше використовується словосполучення «громадянська активність», ніж «громадська активність».

Виходячи з того, що у сучасних дослідженнях не завжди чітко розставляються акценти в розмежуванні цих понять, а інколи і, підміняється значення одної категорії іншою, більшість науковців наголошують на необхідності їх поділу. Зокрема, вітчизняний політолог В. Головенько у своїй праці «Механізми формування громадянської активності в Україні» [3], справедливо зазначає, що однією з головних умов формування і функціонування громадянського суспільства є специфічна якість особистості

кожного громадянина – громадянська активність. Автор представленої роботи, виходячи з того, що нині дослідниками при вивченні цієї якості більше використовується словосполучення «громадська активність», схиляється до думки, що це має бути саме «громадянська активність», так як нині, в умовах розбудови громадянського суспільства, ця якість має включати в себе показники громадянськості, громадянської позиції та виступати головним стрижнем, який визначає цінність і цілісність особистості. Власне із його точки зору «поняття громадянської активності визначається як внутрішнє прагнення до діяльності, яке спрямоване на здійснення суспільних функцій з метою зміцнення існуючого в соціумі суспільно-політичного порядку» [3, с. 180].

Доповнює вище наведені розуміння сутності поняття, що розглядається, концепція представлена вітчизняною дослідницею І. Букреєвою. Вона розглядає громадянську активність як систему ціннісних орієнтацій людини, що відображає її свідомі дії спрямовані на втілення в життя всієї сукупності загальнолюдських, соціальних, політичних і громадянських цінностей, при розумному співвідношенні особистих та суспільних [2, с. 78].

Вітчизняний філософ Є. Ємельяненко у своїй роботі «Діяльнісна природа громадянської активності» [6], ґрунтуючись на діяльнісному підході, відстоює іншу позицію у розв'язанні цього питання. Так, на його думку, «очевидним постає той факт, що громадянська активність є різновидом діяльності, яка породжується прагненням задовольнити потреби певного роду в умовах обмеження впливу суспільних та державних інституцій [6, с. 155]. Виходячи з того, що формуючись, розвиваючись та функціонуючи як особливий вид людської діяльності, Є. Ємельяненко пропонує розглядати громадянську активність щонайменше в двох аспектах: особистісному – як дії кожної окремої людини, та в соціальному – як суспільно-історична практика, діяльність, що охоплює суспільство [6, с. 155].

В той же час, розуміння Є. Ємельяненко громадянської активності як різновиду діяльності визначається суперечністю, що знаходить своє підтвердження у вже відомій статті у наступній тезі: «Діяльність – це зовнішня (фізична) і внутрішня (психічна) активність людини, що регулюється усвідомлюваною метою. Це специфічний вид активності людини, який спрямований на пізнання і творче перетворення оточуючого середовища, включаючи себе і умови свого існування» [6, с. 156].

Автор цього дослідження дотримується точки зору, що громадянська активність є первинною по відношенню до діяльності, оскільки остання є формою прояву активності соціальних суб'єктів. Дана позиція домінує і має аргументоване обґрунтування у численних роботах сучасних науковців. Зокрема, доречно згадати наукові розвідки видатного українського науковця-юриста, професора А. Зелінського, який, досліджуючи кримінологічне значення психологічної категорії «діяльність» у взаємозв'язку з такими категоріями, як «людська активність», «поведінка», цілком справедливо вказав на те, що діяльність – це різновид поведінки й форма прояву активності. Поняття «діяльність» співвідноситься з «активністю» так само, як вид із родом. Діяльність має системний характер і підпорядковується загальній мотивації в межах єдиної програми поведінки, полягає в зміні й перетворенні зовнішнього світу та самого діяча [7].

Соціально-політичні, соціокультурні процеси, що отримали новий вектор розвитку у останні роки новітньої історії України, змінили інтереси і пріоритети більшості населення країни, у відповідності із зміненими світоглядними установками і сенсами. Найбільш мобільною і прогресивною у цьому питанні виявилася молодь, що знайшло свій прояв у сучасних формах громадянської активності. У зв'язку з цим, з'явилася низка наукових праць, у яких представлено нові підходи у дослідженні напрямків формувань, чинників розвитку, форм і можливостей прояву громадянської активності молоді. При цьому, досліджуючи громадянську активність молоді вітчизняні науковці переважно використовують поняття «громадянська активність».

Ми поділяємо думку вітчизняних науковців, що системоутворюючим фактором громадянської активності особистості є активна громадянська позиція.

Вітчизняний соціолог І. Нечітайло у колективній монографії «Гражданские позиции молодежи и студенчества в современной Украине (на примере Харьковского региона)» [4], надає визначення громадянської позиції як комплексної характеристики окремої особистості або групи, що характеризує суб'єктну, діяльну сторону особистості (і/або групи) і визначається тим внеском, який людина (і/або група) вносить в життя суспільства як актор соціальних процесів. І. Нечітайло, роблячи акцент на тому, що перспективи та напрямки розвитку громадянського суспільства багато в чому залежать від громадянських позицій молоді, а саме від рівня її активності та ступеня зрілості, справедливо зауважує, що першочерговим завданням молодіжної політики та інститутів соціалізації є формування не просто громадянських позицій, а активних громадянських позицій молоді. У цьому зв'язку, автор, що цитується, констатує, що активна громадянська позиція проявляється в усвідомленій участі людини в житті суспільства, в її свідомих реальних діях (вчинках), спрямованих на реалізацію особистих і суспільних цілей при розумному співвідношенні особистісних і суспільних інтересів [4, с. 6].

На підставі аналізу філософських, соціологічних, психолого-педагогічних джерел М. Бабкіна надала містке і досить повне визначення сутності поняття «активна громадянська позиція», яке трактується нею як «стійкий компонент внутрішньої структури особистості, що визначає вмотивовану спрямованість її діяльності та реалізацію особистісних цінностей, власних прав, свобод і обов'язків; як система ціннісних і соціальних орієнтацій, ставлень особистості до суспільства, держави, нації, до себе, як до громадянина» [1, с. 30].

Процес формування громадянської позиції напряму залежить від середовища, у якому знаходиться особистість, стану соціальних і державних інститутів, які функціонують в рамках певної державної політики.

Слід підкреслити, що дотичною до теорії шляхів формування активної громадянської позиції особистості в процесі взаємодії з соціальним середовищем М. Бабкіної вважаємо теорію Т. Наливайко, яка використовуючи політико-правовий підхід запропонувала і структуровано виокремила ефективні шляхи формування саме активної громадянської позиції особистості на основі громадянської культури. Отже, перший із них – це усвідомлення свого «я» під впливом нашої системи освіти, а також виховання особистості у суспільстві, процес її соціалізації. Другим етапом є розвиток здібностей самого суб'єкта та раціональне розуміння дійсності, розуміння сутності соціальних явищ, ситуацій, процесів, тенденцій розвитку, формування громадянської позиції, а в результаті – самовизначення і самореалізація самої особистості у суспільстві. Третім етапом є готовність до появи власного «я» суб'єкта, коли він самостійно вирішує, чи брати йому пряму чи опосередковану участь у виборах. Четвертий етап – використання можливостей середовища у власному розвитку [9, с. 101]. М. Бабкіна і Т. Наливайко, справедливо зазначають, що основним вектором у формуванні та розвитку громадянської позиції є громадянське виховання. І хоча обидві теорії не є універсальними, все ж таки, необхідно визнати, що багато їх положень досить евристичні для пояснення критеріїв активної громадянської позиції особистості.

Серед сучасних ґрунтовних праць, присвячених проблемам становлення і розвитку громадянського суспільства та формування громадянськості в Україні, що містять детальний аналіз реальних громадянських позицій сучасної української молоді, а також деяких умов їх формування, можна вважати колективну монографію «Гражданские позиции молодежи и студенчества в современной Украине (на примере Харьковского региона)» [4], укладену колективом українських вчених (В. Астахова,

К. Астахова, О. Бірченко, Т. Зверко, І. Нечітайло, О. Овакімян, Е. Подольська, О.Усік). В межах даного дослідження, проведеного на основі соціологічного підходу, розкрито сутність тих або інших компонентів громадянських позицій української молоді з переломленням під сучасні соціальні реалії. В якості таких, його авторами, було визначено наступні: (1) громадянські якості; (2) цивільне (само) свідомість, громадянська (само) ідентифікація; (3) цивільні диспозиції (сенси, мотиви, схильності до певної дії, в тому числі інноваційний потенціал і еміграційні настрої); (4) громадянська компетентність; (5) цивільні дії і практики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Огляд наукових розробок вітчизняних вчених засвідчує, що на рівні наукового мислення відбувається переосмислення таких категорій як «соціальна активність», «громадська активність» і «громадянська активність» і, відповідно до них, пропонується новий зміст людського існування, переглядається місце і роль індивіда в суспільстві і політиці. В той же час кожна з них збагачується новими теоретичними й методологічними підходами.

Що ж стосується саме поняття «громадянська активність», то на основі опрацювання наукових джерел можна аргументовано зазначити, що у сучасному науковому дискурсі виявляється ряд різних концепцій щодо розуміння його змісту і сутності. Це надає можливість констатувати, що багатоаспектність і багатозначність даного поняття обумовлено тим, що його теоретичний аналіз і практичне застосування отримує своє обґрунтування у кожній окремій галузі знань, виходячи з притаманного кожній з них предмету науки. Тому, і, не варто наполягати на формуванні єдиного сталого терміну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкіна М. І. Громадянська активність і соціальна взаємодія в структурі активної громадянської позиції особистості / М. І. Бабкіна // Сборник научных трудов SWorld. Педагогика, психология и социология. — Иваново : МАКАРОВА АД, 2014. — Вып. 1. — Т. 17. — С. 28—32.

2. Букреєва І. Громадянська активність української студентської молоді: особливості виявлення та тенденції розвитку / І. Букреєва // Соціологічні студії. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. — 2013. — № 2(3). — С. 77—82.
3. Головенько В. А. Механізми формування громадянської активності в Україні / В. А. Головенько // Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України : кол. моногр. / [Балакірева О.М., Геєць В.М., Сіденко В.Р. та ін.] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2014. — С. 176—207.
4. Гражданские позиции молодежи и студенчества в современной Украине (на примере Харьковского региона) : монография / [авт. кол.: В. И. Астахова, Е. В. Астахова и др.] ; под. общ. ред. И. С. Нечитайло ; Нар. укр. акад. — Харьков : Изд-во НУА, 2014. — 176 с.
5. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за науковою ред. В. П. Беха ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — 680 с.
6. Ємельяненко Є. О. Діяльна природа громадянської активності / Є. О. Ємельяненко // Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за науковою ред. В. П. Беха ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — С. 153—177.
7. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : [науч.-практ. изд.] / А. Ф. Зелинский. — К. : Юринком Интер, 1999. — 240 с.
8. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Серж Московичи : [пер. с фр. Т. П. Емельяновой]. — М. : «Центр психологии и психотерапии», 1998. — 480 с.
9. Наливайко Т. В. Формування громадянської позиції особистості / Т. В. Наливайко // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2014. — Вип. — Т. 1. — С. 100—103.
10. Шамич О. М. Психологічні передумови формування громадської активності молодших підлітків / О. М. Шамич // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: [зб. наук. пр.]. — Харків. — 2011. — № 5. — С. 115—120.
11. Шарапа Л. І. Активність особистості [Електронний ресурс] / Л. І. Шарапа // Енциклопедія Сучасної України (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України). — Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43539.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2016